

Oponentský posudek
na habilitační práci PhDr. Pavla Maliniaka, PhD. v oboru slovenské dějiny

Pavol MALINIAK, Čabradské panstvo v stredoveku, Banská Bystrica, Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2019, 224 s. ISBN 978-80-557-1625-1.

Tematický rámec, v němž se předkládaná práce pohybuje, je na jedné straně tradiční („dějiny panství“, stejně jako „dějiny šlechtických rodů“ se objevují od 16. století), na druhé straně se jasně ukazuje, že panství jakožto „exaktně definovatelný“ prostor (byť svým rozsahem a strukturou a do určité míry také funkcemi – např. hospodářské, rezidenční apod. – průběžně proměnlivý) je jako téma odborného zájmu stále aktuální. Záleží na kvantitách a kvalitách využitelných pramenů, aby „dějiny panství“ nezůstaly jen u přehledu majitelů a teritoriálního rozsahu, ale na spolehlivém faktografickém základě (jehož role je i napříště nezastupitelná) pokročily ke studiu vnitřních struktur panství, roli měst a městeček a jejich vazeb k venkovskému zázemí, stejně jako k otázkám využívání krajiny a přírodních zdrojů, hospodářským, administrativním, ale i demografickým a sociálním aspektům. To vše s průběžným přihlédnutím k drobnohlednému detailu i obecněji platným vývojovým charakteristikám.

Právě v tomto kontextu je Maliniakova kniha svého druhu modelová; její drobnohledná kresba navozuje i otázky obecnější povahy, metodického a ovšem i komparativního rázu. Charakterizuje ji (1.) využití široké škály pramenů – písemných, archeologických, včetně terénního výzkumu (relikty „historických krajin“), stejně jako stavebněhistorických, uměnovědných anebo toponomastických; (2.) přihlédnutí k široké škále vazeb uvnitř panství i ve směru k jeho okolí: hospodářských a obchodních, regionální i nadregionální obchodní cesty, centra a kontakty. Vztahy měst a venkova, otázky církevní správy v obvodu panství, a sociální sítě církevních institucí na panství i mimo ně, případně s vazbou k patronátu téže vrchnosti, též demografický vývoj a event. migrace (pokud je to vůbec možné); (3.) práce představuje spolehlivý, pramenně podložený základ i z hlediska obecných vývojových modelů a úvah nad samotným jejich smyslem (dnes již není aktuální polemika s různými typy „krizí“, ať už bychom je i zpřesnili adjektivy „agrární“, „populační“ či jinými a je tedy otázka, zda vůbec něco takového je možné nalézt a definovat, jakou to může mít obecnou platnost a jaký bude přínos z hlediska našeho poznání).

Předmětem modelové studie je panství Litava (od sklonku středověku Čabradř na středním Slovensku (jižně od Zvolena). Z hlediska chronologického kniha postihuje zhruba tři staletí (od poloviny 13. do poloviny 16. století), přičemž spodní mez je volnější (vazby rodu Huntovců / Hunt Poznanovců k oblasti zachytíme již dříve, avšak nesoustavně a nikoli ve vztahu k panství Litava), horní hranicí je rok 1546, kdy končí držba rodu Erdődy. Kniha je strukturována tematicky, a teprve ve druhém plánu chronologicky – což lze jednoznačně ocenit: jen takový přístup umožňuje postižení vývoje celé řady charakteristik. Východiskem přirozeně i zde je přehled vývoje územní struktury a majetkové držby panství, resp. vlastnických a případně zástavních práv v naznačeném časovém období (s. 17–59). I v případě segmentu z hlediska „dějin panství“ tradičního se nabízí celá řada otázek obecného rázu – např. úloha hradu a panství ve struktuře majetkové držby jednotlivých držitelů, a to v kontextu jejich „územních strategií“, v jakých obdobích, resp. v jakých souvislostech plnil hrad rezidenční funkci a v jakých nikoli, jaký byl zájem jednotlivých držitelů na „vnitřní kolonizaci“ panství (vsi, lokality městského typu), jeho hospodářském využití, apod. Prameny namnoze umožňují nahlédnout i do neformálních (resp. předpokládaných neformálních) vztahů mezi šlechtou – jednotlivci i rody – a králem (např. s. 19–20). Samotná obdarování a majetkové zástavy tu mají svou výpovědní hodnotu; ať už šlo o zástavy na půjčky či jejich splátky, anebo o výraz vděku, např. za dobytí hradu z rukou neoprávněného držitele. Vývoj držby hradu a panství v třísti střídajících se majetkových práv odráží obecné momenty i v mikropohledu – týkají se mimo jiné symboliky písemného pořízení anebo ceremoniálního uvádění nového majitele v jeho držbu.

V následující kapitole je pozornost věnována hospodářským aktivitám v obvodu panství (s. 60–92): základem jsou prameny urbaniální povahy (ovšem až relativně pozdní, z první poloviny 16. století) a vedle toho i nahodilé zmínky v ostatních typech pramenů (např. v souvislosti se spory o neoprávněné zatížení poddaných). Skladba požitků, které vrchnosti náležely od poddaných, byla analogická jako v českém prostředí – platy, naturálie, roboty, součástí výnosu panství byla rozličná cla a mýta, poplatky z pronájmů apod.; z pramenů vyplývá také struktura řemesel a dovoluji vyvodit i rámcové závěry o sociálním postavení poddaných, občasné i o obchodních aktivitách apod. (s. 60–69).

Limitované jsou možnosti rekonstrukce forem zemědělské produkce, resp. využití ploch (historický land-use), přičemž výraznější výpovědní hodnotu má např. dokumentace hraničních sporů, prameny vztahující se k vyměřování pozemků, zmínky o průběhu cest apod., zvláště pak je-li možné topografické reálie alespoň rámcově ukotvit do dnešní krajiny (tytéž typy pramenů pro danou dobu slouží k rekonstrukci „historických krajín“ i v českém prostředí). Také o pěstovaných plodinách se v písemných pramenech občasné mihnou zmínky, ojediněle je pak zachytí i archeobotanika; o složení lesních porostů ve vybraných lokalitách svědčí pramenné zmínky o svinské pastvě. Jednou z mála oblastí zemědělských aktivit, které zachovaly stopy v terénu, je vinohradnictví (terasy, zídky) (s. 69–76). Terénní situací i písemnými prameny je dokumentováno mlynářství (s. 76–78), mlýny se nejednou v pramenech objevují v souvislosti se spory o vodu, a v témže kontextu se připomínají i rybníky (jejichž prostorová vazba s mlýny je opět fenoménem dobře známým i z českého prostředí). Z oblasti lesního hospodářství (s. 79–83) bylo možné výběrově sledovat

typy porostů, doklady o těžbě dřeva a s ní související potřebě obnovy lesa (existovaly jakési „záložní“ lesy, v nichž se běžně kácet nesmělo – odtud označení „*silva prohibita*“, neboť byly určeny např. pro obnovu města v případě požáru, eventuelně pro potřeby opevňovacích prací). Nejnáročnější na spotřebu dřeva byly hornické a hutnické provozy (s. 83–87). Na panství je zachytíme již ve středověku – doklady představují zmínky písemných pramenů o starých hutích (např. odkazy na ně v popisech hranic), pomístní jména, případně pak profesní příjmy (osob), a ovšem pak zprávy o těžbě a návazném zpracování surovin, případně o rozličných poplatcích v té souvislosti odváděných. Jen v ojedinělých případech je ovšem možné někdejší situaci alespoň zčásti rekonstruovat na základě archeologického výzkumu. Konflikty šlechtických panství, resp. jejich vrchností, s okolními městy – v případě panství Litava jmenovitě Krupinou a Banskou Štiavnicou – často představují jedinečný zdroj informací k hospodářským a sociálním dějinám (s. 87–92). Jde tu o svědectví o rozličných běžných sporech o krádeže, občasně zábory, ale též o dluhy a způsob jejich (ne)splácení, o neprávem sklizenou či znehodnocenou úrodu anebo o pokácený kus lesa. I tyto prameny současně svědčí také o obchodních kontaktech (zajatí či okradení poddaní, kteří přišli do města na trh).

Poměrně problematický segment pro období středověku představují demografické a sociální poměry (s. 96–123). I jen prosté odhady počtu obyvatel jsou do značné míry hypotetické, odvozené od počtů poplatných městských domů či venkovských usedlostí, násobených koeficienty. Zachytit v tomto směru dynamiku, nárůst počtu venkovských usedlostí či jejich úbytek, natož pak příbuzenské vazby uvnitř vesnických komunit, v rámci panství, event. s přesahem mimo ně, je možné jen v případě příznivé pramenné základny – ta je pro panství Čabradř k dispozici od 15. století, z jehož druhé poloviny pocházejí prameny urbaniální povahy, vznikající mimo jiné v souvislosti se zástavami. Na jejich základě je možné evidovat počty usedlostí, jejich výkyvy oběma směry, případně v delším časovém horizontu i proces pustnutí – v takových případech se nabízí otázka po příčinách (epidemie, ale také zhoršené přírodní podmínky, např. nedostatek vody apod.); namnoze obtížně postižitelná – rozhodně v globálním pohledu – je migrace poddaných v rámci panství i mimo ně, že však nešlo o pohyby zanedbatelné, nasvědčují i jen roztroušené zprávy; výpovědi svého druhu jsou i privilegia svobodného stěhování, s nimiž se ve větší míře (ovšem především ve městech) setkáváme v pozdním středověku. V případě lidských věků (s. 112–115) je ovšem potřeba si nejen uvědomit, že údaje jsou jen přibližné (výraznou většinou bývají zaokrouhlené na desítky), ale i fakt, že ústní svědectví nijak nesouviselo se stupněm gramotnosti: ústní i písemné ve středověku fungovalo paralelně vedle sebe, a i v situacích z pohledu moderní byrokracie zhusta až nepochopitelných bývala dána přednost ústnímu. Možnosti poznání sociálních poměrů jsou namnoze vázány na terminologii – tedy pojmy, jimiž jsou jednotlivé osoby v pramenech označeny, aniž máme jistotu, že totéž označení znamenalo stejné právní postavení; v případě svobodníků a familiářů dochází navíc k prolnutí vrstvy neurozených obyvatel a drobných šlechticů (s. 119–123).

Naproti tomu správa šlechtických panství (s. 124–141) náleží k tradičním tématům, a i v tomto směru ovšem platí výrazné rozdíly badatelských možností, poplatných stavu pramenné základny: základem je zpravidla úřední hierarchie na panství, kterou prameny dovolují rekonstruovat ve většině případů (a také na panství

Čabrad'), podstatně problematičtější je to s analýzou fungování správy, spektra kompetencí jednotlivých úředníků a příslušné písemné agendy (skartované zpravidla záhy poté, co ztratila svou aktuální platnost). Ilustrativní jednotliviny jsou k dispozici z oblasti hospodářské a finanční správy, častěji přicházejí zprávy o sporech, jimiž se úředníci museli zabývat, jejich korespondence s vrchností, případně i doklady jejich privátních vztahů (např. k církevním institucím).

Knihu o historickém vývoji panství Litava (Čabrad') ve středověku jsem označil za svého druhu modelovou, a to nejen s ohledem na její strukturu, která je maximalistická (a nehraje tu roli, jak dalece do detailu či naopak mezerovitě lze jednotlivé roviny a dílčí aspekty z dostupných pramenů všech typů rekonstruovat), ale i ve smyslu využití celé škály využitelných pramenů – vedle (samozřejmě) písemných se lze zamýšlet nad retrospektivní výpovědí starých map velkých měřítek (z hlediska historického land use), ale také hmotných – historických krajin sledované oblasti jako celku, reliktnů starých cest, k dispozici jsou ve vybraných případech výsledky archeologických výzkumů zaniklých hospodářských provozů (sklární, mlýny apod.), cenná je ale i výpověď stavebněhistorických průzkumů. Kniha současně odráží i limity možností studia: mnohé z toho, co je relevantní a do určité míry a namnoze i do detailu postižitelné pro (16.) 17. či 18. století, pro starší dobu explicitně nezachytíme, přičemž je nutno pečlivě vážit retrospektivní dosah výpovědí mladších pramenů. Přesto i pro období středověku je možné téma studovat v celistvém rámci – vnímat panství jako „sociální prostor“, tedy ve smyslu analýzy vnitřních vztahů, mezi vrchností a lokalitami městského typu i venkovským zázemím, stejně jako vrchnostenských zásahů a zásluh o prosperitu panství a jeho obyvatel. Prostor panství je možno konečně vnímat i ve smyslu onoho okřídleného „historického jeviště“ – historických krajin, jejichž relikty, třebaš v podobě fragmentární či zašifrované pozdějšími proměnami, jsou stále zde.

Ve všech těchto rovinách je Maliniakova kniha (současně habilitační spis) inspirativní i pro zahraničního čtenáře.

PhDr. Pavla Maliniaka, PhD., v rámci habilitačního řízení a inauguračního řízení slovenské dějiny navrhuji na udělení vědecko-pedagogického titulu docent.

Praha, 23. srpna 2021

PhDr. Robert Šimůnek, Ph.D., DSc.
Historický ústav AV ČR
Prosecká 76
Praha 9
CZ – 190 00